

Lotingen, militaire kantines en nachtpermissies. De strijd van de Volksbond tegen alcoholmisbruik onder (toekomstige) militairen, 1875-1902.

Romy Damen

De treurige gewoonte, dat de lotelingen zich bedrinken, [heeft] vrij ernstige gevolgen gehad. Een agent van de politie werd door een loteling mishandeld, waarvoor de knaap zwaar zal boeten. Anderen, die een dronken kameraad thuis brachten, mishandelden diens moeder en daarna een buurman, welke te hulp kwam.¹

In de negentiende en het begin van de twintigste eeuw bonden hervormingsgerichte groeperingen de strijd aan met deze en andere vormen van ondeugdelijk gedrag. De vaak uit de middenklassen afkomstige ‘verheffers’, met verschillende ideologische achtergronden en later, met de opkomst van de verzuiling, afkomstig uit verschillende zuilen, hadden als doel het volk op te voeden, te verheffen en er toezicht over te houden. Het overbrengen en aanleren van waarden en deugden die overeenkwamen met de levenswijze van de burgerij speelde daarbij een essentiële rol.² Dit streven van verschillende bonden en bewegingen naar beheerster gedrag van het volk wordt aangeduid met termen als ‘volksverheffing’ en ‘burgerlijk beschavingsoffensief’.³

Een groep waarvan de deugdelijkheid regelmatig in twijfel werd getrokken, was die van de militairen. In krantenartikelen werd hun kwalijke gedrag geregeld aan de kaak gesteld. Volgens een anoniem auteur in *De Tijd* was de kazerne nog altijd de plaats:

¹ Anoniem, ‘Binnenland’, *De Tijd: godsdienstig-staatkundig dagblad* (12-02-1884).

² M. van der Linde, *Basisboek geschiedenis sociaal werk in Nederland* (Amsterdam 2007) 87 & P. de Rooy, *Werklozenzorg en werkloosheidsbestrijding 1917-1940: Landelijk en Amsterdams beleid* (Amsterdam 1979) 10, 11.

³ C. Smit, *De volksverheffers. Sociale hervormers in Nederland en de wereld* (Hilversum 2015) 7.

Waar menigeen zedelijk ten gronde wordt gericht, waarbij velen, te voren deugdzaam jongelingen, het wanbegrip wordt gekweekt, dat ontucht, drankmisbruik en vloeken slechts in de oogen van kwezels zonden zijn; dat die ondeugden in zekeren zin tot het krijgsmansleven behooren.⁴

Vooraf dronkenschap van militairen bezorgde het leger een slechte reputatie.⁵ Militaire auteurs reageerden wisselend op deze kritiek. Zo erkenden sommigen het epidemische drankprobleem en weten dit vooral aan de maatschappelijke verwaarlozing van de militairen. Anderen stelden dat het morele peil binnen het leger niet lager stond dan dat in de burgersamenleving, of zelfs hoger.⁶ Een van hen was P.G. Booms (1822-1897), een officier die de rang van luitenant-generaal wist te bereiken en ook nog een korte tijd dienst deed als minister van Oorlog. Hij schreef in zijn memoires dat:

Het jenever misbruik nog eene landziekte genoemd [mag] worden, maar die nu krachtiger bestreden in het leger, veel minder voorkomt dan in de burgermaatschappij dit kan alleen ontkend worden door onze vele anti-militaristen die dadelijk couranten geschreeuw aanheffen over een dronken soldaat maar de talrijke dronken burgers niet willen zien of onbesproken laten.⁷

Op welke wijze en door wie de drankzucht in het leger werd bestreden, vermeldde Booms niet.

Enkele verheffende verenigingen besloten, vaak na verontrustende berichten, ook de militairen als doelgroep te nemen. Daarbij stuitte zij wel op het probleem dat het leger een tamelijk geïsoleerde gemeenschap

⁴ Anoniem, 'De zaak-Roelants en de Middernachtzending in de Tweede Kamer', *De Tijd; godsdienstig-staatkundig dagblad* (09-05-1892).

⁵ B. Schoemaker, 'Een volksleger krijgt vorm 1839-1914' in: B. Schoemaker, *200 jaar Koninklijke landmacht* (2014) 58-91, aldaar 70.

⁶ B. Schoemaker, *Burgerzin en soldatengeest. De relatie tussen volk, leger en vloot 1832-1914* (Amsterdam 2009) 133.

⁷ Nederlands Instituut voor Militaire Historie (NIMH), P.G. Booms, 'Herinneringen uit mijn levensgeschiedenis in de lijst van hun tijd, 1822-1884', 83-84.

vormde. Militairen werkten en sliepen in kazernes: locaties waartoe burgers' doorgaans geen toegang hadden. Officieren woonden meestal met hun gezin buiten de kazerne. Vanaf de jaren zestig en zeventig van de negentiende eeuw namen de voorheen gebruikelijke jaarlijkse garnizoenswisselingen snel af. Een garnizoen werd honkvaster, waardoor de contacten tussen burgers en militairen niet meer van tijdelijke aard waren. De legerleiding ging in deze periode steeds meer beseffen dat het leger niet meer los van de samenleving moest staan. Ondanks deze ontwikkelingen vormde het leger aan het einde van de negentiende eeuw nog altijd een aparte gemeenschap met eigen leefregels.⁸

Het waren voornamelijk anti-alcoholverenigingen die met hun verheffingsoffensief het drankgebruik onder militairen wilden verminderen. De vraag waarom en op welke wijze deze hervormingsgerichte burgerlijke verenigingen de (toekomstige) militairen probeerden te verheffen, staat centraal in dit artikel. De aandacht zal voornamelijk uitgaan naar de motieven, doelen, werkwijzen en middelen van de Volksbond Vereeniging tegen Drankmisbruik (Volksbond). Daarbij ligt de nadruk op de jaren 1875 tot 1902. Voor deze periodisering is gekozen omdat de Volksbond in 1875 werd opgericht en deze bond vanaf 1902 tot aan de Eerste Wereldoorlog geen verheffingsacties voor militairen meer besprak tijdens hun vergaderingen of ondernam.

De Volksbond bestreed met woord en daad een aantal praktijken die alcoholmisbruik onder (toekomstige) militairen zouden bevorderen. Zij richtte haar pijlen onder meer op de excessieve alcoholconsumptie door de jaarlijkse militielotingen, de verkoop van sterkedrank in militaire kantines en het drankmisbruik tijdens nachtpermissies. Deze thema's komen in dit artikel ter sprake, na een korte introductie van de Volksbond.

Ik lijd veel

Ludovicus Petrus Philippona schreef onder het pseudoniem Multapator (ik lijd veel) verschillende krantenartikelen in het *Algemeen Handelsblad* over de gevaren van sterkedrank voor de natie. Deze katholieke journalist wilde

⁸ Schoemaker, 'Een volksleger krijgt vorm 1839-1914', 69-72.

hiermee, zo schreef hij in 1875, zijn medemens mobiliseren voor ‘een strijd op leven en dood tegen den onteerendsten dwingeland, die de edelste krachten van ons volk te lang reeds uitzoog en vernielde.’⁹ Na de vele reacties die hij hierop kreeg, zocht hij toenadering tot de Nederlandsche Vereeniging tot Afschaffing van Sterken Drank (NVASD), om haar samen met zijn aanhang bij te staan in de strijd tegen het alcoholmisbruik. Het hoofdbestuur van de NVASD wees het verzoek van Philippona af. De NVASD nam geen genoegen meer met slechts een streven om alcoholmisbruik tegen te gaan, maar zette haar zinnen op volledige afschaffing. In 1875 richtte Philippona zelf een bond op: de Multipatiors Bond. Deze bond ging in 1882 verder onder de naam Volksbond, Vereeniging tegen Drankmisbruik. Leden van de bond richtten afdelingen op in verschillende steden. Het werkgebied van deze afdelingen was voornamelijk lokaal.¹⁰

De Volksbond stond open voor leden uit alle (levensbeschouwelijke) groepen en klassen. Ook was er een aantal officieren en soldaten lid van lokale afdelingen van de Volksbond. De bond was van mening dat drankmisbruik niet alleen de oorzaak, maar ook het gevolg was van de slechte situatie waarin voornamelijk de arbeidersklasse zich bevond. Daarom bestreed de Volksbond de onhuiselijkheid, want die zorgde er volgens haar voor dat velen hun vrije tijd jeneverdrinkend in de kroeg doorbrachten. Ook zette de Volksbond alternatieven voor de kroeg op. De Volksbondhuizen, waar wel bier maar geen sterkedrank werd verkocht, waren hier een succesvol voorbeeld van. De bond was ook politiek actief. Ze zocht naar politieke bondgenoten die haar streven wilden steunen. Tevens verzamelden haar leden handtekeningen voor een petitie ter verkrijging van wettelijke maatregelen tegen sterkedrank. Zij droegen zo bij aan de totstandkoming van de Drankwet van 1881.¹¹

⁹ Zoals geciteerd in M. Janse, *De afschaffers. Publieke opinie, organisatie en politiek in Nederland 1840-1880* (Amsterdam 2007) 159.

¹⁰ Ibidem, 158-161.

¹¹ Ibidem, 161-162.

Sterkedrank na in- en uitloting

Als onderdeel van haar streven om drankmisbruik onder het volk te bestrijden, was de bond ook actief onder militairen. Zo was zij geregeld werkzaam tijdens lotingsdagen, de dag in het jaar waarop jonge mannen te horen kregen of ze wel of geen militaire dienstplicht moesten vervullen. Dit lotingsysteem bestond in Nederland tussen 1810 en 1938. Nederland was onderverdeeld in verschillende militiedistricten en deze districten waren weer verdeeld in vele militiekantons. De lotingen werden gehouden per gemeente en vonden plaats in de kantonsteden of dorpen onder verantwoordelijkheid van het ministerie van Binnenlandse Zaken. De lotingsplaatsen verschilden van een zaal in het gemeentehuis of een klaslokaal tot een herberg of café. Na afloop van de loting gingen vele lotelingen de kroeg in. Ze vierden dan hun uitloting met sterkedrank of zetten het juist op een drinken uit teleurstelling dat zij voor hun nummer moesten opkomen. Dit leidde vaak tot openbare dronkenschap en ongeregelheden.¹²

Al tijdens de eerste algemene vergadering van de Volksbond in 1876 werden de zorgen over het drankmisbruik onder de lotelingen uitgesproken. Deze vergadering besloot dat het hoofdbestuur zich tot de Tweede Kamer moest wenden, omdat het bestaande militaire lotingssysteem drankmisbruik in de hand zou werken. Het juiste moment om dit verzoek in te dienen, zou zijn wanneer de Tweede Kamer zich nogmaals zou buigen over een vernieuwing van de Militiewet (Dienstplichtwet), een kwestie die al jaren speelde. De bepaling die de Volksbond wilde toevoegen, hield in dat de loting wel publiekelijk en onder toezicht van de bevoegde autoriteiten plaatsvond, maar zonder de aanwezigheid van de lotelingen. De Volksbond voelde zich genoodzaakt deze kwestie landelijk aan te kaarten, omdat de burgemeesters in de lotingsgemeentes volgens haar onvoldoende voorzorgmaatregelen namen. Volgens de Volksbond waren burgemeesters bevoegd om herbergen, kroegen en andere lokalen waar sterkedrank werd geschonken op lotingsdagen te sluiten. Met name de sluiting van dergelijke gelegenheden in de nabijheid van de lotingslokalen zou drankmisbruik

¹² E.W.R. van Roon, 'De rekrutering van de nationale militia in Zuid-Holland 1880-1900', in: *Holland, regionaal-historisch tijdschrift*, 26.3 (1994) 151-170, aldaar 155-159.

onder de lotelingen en vechtpartijen dienen te voorkomen. De Volksbond verweet tenslotte de burgemeesters dat zij slechts repressieve maatregelen troffen en dus pas ingrepen als lotelingen al dronken waren en de situatie uit de hand liep.¹³

Toen bleek dat het pleidooi van de Volksbond aan dovemansoren was gericht, verdween dit streven tijdelijk van haar agenda. Eind jaren tachtig hervatte zij evenwel de strijd, maar aanvankelijk niet meer op landelijk niveau. De afdelingen gingen nu op lokaal niveau dit streven bewerkstelligen. Door druk uit te oefenen op de colleges van Burgemeesters en Wethouders (B en W) van de kantongemeenten probeerden zij een aantal veranderingen doorgevoerd te krijgen. De afdeling Utrecht verzocht bijvoorbeeld het college van B en W in 1889 om de lotingen te houden in het Militair Tehuis. Hier was geen sterkedrank verkrijgbaar en daarom volgens de Volksbond een uitstekende plek. Dit verzoek willigde de gemeente niet in, omdat vastgelegd was dat de lotingen in het stadhuis moesten plaatsvinden. Als reactie hierop vroeg het Utrechtse college van B en W om op de lotingsdagen alle verkooppunten van sterkedrank vlakbij het stadhuis te sluiten, eventueel slechts voor enkele uren. Ook dit verzoek wees de gemeente af. Wel kreeg de Utrechtse afdeling de onderofficieren zo ver om tijdens de lotingsdag propagandablaadjes uit te laten delen aan lotelingen.¹⁴ In deze brochures wees de Volksbond op het gevaar van sterkedrank. In samenwerking met het Militair Tehuis en de Nederlandsche Militaire Bond zette de Volksbond een actie op touw om in dit tehuis lotelingen te trakteren op koffie, bier, brood en sigaren. Vele jongemannen kwamen hier na de loting op af. Een jaar later werkten deze drie instanties weer samen in Utrecht. Dit leverde volgens de Volksbond een heel goed resultaat op, aangezien de hoofdcommissaris mededeelde dat zich tijdens de

¹³ Internationaal Instituut voor Sociale Geschiedenis (hierna IISG), Archief Volksbond tegen drankmisbruik (Toegangsnummer ARCH01577) (Volksbond), inv.nr. 1, Verslag en mededeelingen van Multipartior's Bond ter bestrijding van misbruik van bedwelmende dranken te Haarlem 1876, 215-261.

¹⁴ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Verslag van de 16de Algemeene Vergadering van den Volksbond, Vereeniging tegen drankmisbruik, gehouden te Rotterdam den 28sten augustus 1889, 278.

lotingsdagen in Utrecht geen ongeregelheden hadden voorgedaan en dat de politie geen enkel proces-verbaal had opgemaakt.¹⁵

Lang niet alle afdelingen van de Volksbond streden in 1889 zo actief tegen het drankmisbruik onder lotelingen als de Utrechtse afdeling. Het hoofdbestuur spreekt over

gebrek aan activiteit ten opzichte van een zaak, die zulk een zuiver lokaal karakter draagt, en waaraan het hoofdbestuur weinig kan doen, zijn groot leedwezen uit, te meer omdat het hier een maatregel betreft, waarvan het nut zooveel meer dan bij meer ingewikkelde vraagstukken in 't oog springt, en de taak dus bij uitstek dankbare is.¹⁶

Deze oproep had effect. Een jaar later kwamen veel meer afdelingen in actie. Zo bewerkstelligde de afdeling Sliedrecht dat de loting van het gemeentehuis werd verplaatst naar een goederenloods van het station, op tien minuten loopafstand van de dorpskern, zodat er geen verkooppunt van sterkedrank in de buurt was.¹⁷ Het hoofdbestuur stimuleerde dat de afdelingen het alcoholprobleem onder lotelingen moesten aanpakken. De afdelingen stelden vervolgens vaak zelfstandig een plan op en voerden dit uit. Hierdoor verschilde de aanpak van de afdelingen nogal eens, maar deden ze tijdens de algemene vergadering wel kennis op van de werkwijzen van andere afdelingen.

Wat de afdelingen ook probeerden, de burgemeesters wezen meestal hun verzoeken om tijdens de lotingsdagen verkooppunten van sterkedrank te sluiten af. Veel burgemeesters waren in de veronderstelling dat zij niet de bevoegdheid hadden om deze lokalen te sluiten. Het hoofdbestuur van de Volksbond wilde deze onduidelijkheid wegnemen en

¹⁵ IISG, Volksbond, inv.nr. 5, Verslag van de 17de Algemeene Vergadering van den Volksbond, Vereniging tegen drankmisbruik, gehouden te Amsterdam den 20sten augustus 1890, 57.

¹⁶ IISG, Volksbond, inv.nr. 4, Verslag 1889: Volksbond bijlage 1, 592.

¹⁷ IISG, Volksbond, inv.nr. 5, Verslag van de 17de Algemeene Vergadering, 57.

wendde zich tot de minister van Justitie, Hendrik Jan Smidt.¹⁸ De bewindsman bevestigde dat volgens art. 188 van de Gemeentewet de burgemeester deze bevoegdheid wel degelijk had. Tegelijkertijd deed het hoofdbestuur in 1890 een poging om op hoger niveau vooruitgang te boeken. Het schreef brieven aan de Commissarissen des Konings waarin het zich erover beklagde dat de burgemeesters tijdens lotingsdagen de drankgelegenheden niet sloten en dat dit aanleiding gaf tot wanordelijkheden. Het drong aan op een strenge naleving van de Drankwet. Slechts één Commissaris nam de moeite te antwoorden. Hij gaf de bond geen gelijk.¹⁹

Hoewel de afdelingen na 1891 doorgingen met hun streven om dronkenschap bij lotelingen te voorkomen, ebde de belangstelling hiervoor langzaam weg. Een publicatie in het blad van de Volksbond in 1900 bracht deze kwestie weer onder de aandacht. Deze stelde dat 'het drankmisbruik op lotingsdagen allesbehalve een specifiek Nederlandsch karakter droeg, maar in dezelfde mate in België en Frankrijk wordt aangetroffen.'²⁰ Het artikel ging over een voorstel van de Belgische minister van Binnenlandse zaken. Hij stelde voor om de lotingen zoveel mogelijk in alle gemeenten op één dag te laten plaatsvinden. Opvallend is dat een paar maanden eerder een vergelijkbaar voorstel ter sprake was gekomen in het Utrechtse college van B en W, namelijk om de lotingen zo veel mogelijk decentraal, bij voorkeur verspreid over alle gemeenten, te laten plaatsvinden. Het bezwaar tegen de bestaande regeling kwam voort uit het idee dat als jonge mannen zich buiten hun dorp begaven en van het ouderlijk toezicht verwijderden, zij zich gemakkelijker misdroegen. De Volksbond juichte dit voorstel toe, zo vermeldde het bondsblad.²¹ Zoveel zelfs, dat het hoofdbestuur in 1901 een petitie naar de Tweede Kamer stuurde, waarin het betoogde dat de reis voor vele lotelingen en het verlaten van hun eigen gemeente, drankmisbruik en

¹⁸ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Verslag van de 18de Algemeene Vergadering van den Volksbond, Vereeniging tegen drankmisbruik, gehouden te Zwolle den 27sten augustus 1891, 377.

¹⁹ IISG, Volksbond, inv.nr. 6, W.C. van Haeften Jr. red., De Volksbond orgaan van de Vereeniging tegen drankmisbruik jrg. 2 december (1898), 12.

²⁰ IISG, Volksbond, inv.nr. 6, Van Haeften, De Volksbond jrg. 4 (mei 1900), 15.

²¹ IISG, Volksbond, inv.nr. 6, Van Haeften, De Volksbond jrg. 4 (januari 1900), 13.

onlusten in de hand werkten. Door elke gemeente haar eigen loting te laten houden, kon de lotingsprocedure ook worden verkort. Zo kon er in de ochtend worden geloot en konden de lotelingen 's middags alweer aan het werk. Het hoofdbestuur pleitte voor een wettelijke aanpassing in die richting, maar de nieuwe Militiewet van 1901 voorzag hierin niet. Naar de Volksbond was opnieuw niet geluisterd.²²

'Een onmisbaar lokaal van verpoozing'

In de tweede helft van de negentiende eeuw ging een aantal officieren zich meer om het lot van hun manschappen bekommeren. Daarbij richtten zij zich ook op het drankmisbruik in de gelederen. In verschillende kazernes richtten zij kantines op. Deze lokalen deden dienst als ontspanningsruimtes en moesten de soldaten ervan weerhouden hun vrije tijd drinkend in herbergen en kroegjes door te brengen. De kantines werden zo huiselijk mogelijk ingericht met meubilair, lampen, een leestafel, boeken, dam-, schaak- en dominospellen en prenten aan de muur. Er werd onder andere koffie, bier en tabak verkocht tegen een schappelijke prijs.²³ In de jaren zeventig kwamen deze militaire kantines op de agenda van de Volksbond te staan. In 1876 deelde de afdeling Leeuwarden in de algemene vergadering namelijk mede, dat er in haar stad een jenevervrije kantine voor militairen bestond. Hiermee wekte zij grote belangstelling op onder de leden van de bond. De Volksbond wilde namelijk bondshuizen gaan oprichten, waar geen sterkedrank maar wel bier zou worden geschonken. Om de werking en inrichting van deze militaire kantine te onderzoeken stelde het hoofdbestuur een speciale commissie aan. Zij moest antwoord geven op de vraag hoe de bond het beste een vergelijkbare ruimte kon inrichten. De Volksbond richtte na het onderzoek verschillende bondshuizen voor het volk op.²⁴

²² IISG, Volksbond, inv.nr. 6, Van Haeften, De Volksbond jrg. 5 (maart 1901), 804-805.

²³ Schoenmaker, 'Een volksleger krijgt vorm 1839-1914', 70.

²⁴ IISG, Volksbond, inv.nr. 1, Verslag en mededeelingen van Multipatior's Bond, 37, 38.

Evenals de lotingskwestie, kwam het alcoholgebruik in de militaire kantines aan het einde van de jaren tachtig weer bij de Volksbond ter sprake. De militaire kantines degradeerden toen van voorbeeld naar aandachtspunt. Samen met haar beide ‘zusterverenigingen’, de Nationale Christen-Geheelonthouders Vereeniging (NCGOV) en de NVASD ging de Volksbond op audiëntie bij de minister van Oorlog om hun bedenkingen ten aanzien van de drankverkoop in militaire kantines te bespreken. Dit initiatief was voornamelijk afkomstig van de NVASD.²⁵ Tijdens deze audiëntie maakte minister van Oorlog J.W. Bergansius duidelijk dat het verbieden van het schenken van alcohol in de militaire kantines zou leiden tot een leegloop van die lokalen. Soldaten zouden hun vrije tijd dan gaan doorbrengen in de tapperijen. Een alcoholverbod in de kantines zou daarom contraproductief werken. Ook wees de minister erop dat voor de kantines beperkende voorschriften golden. Zo mocht sterkedrank, indien alcohol al was toegestaan, alleen per glas worden verkocht. Ook bepaalden de commanderende officieren in de kazernes of er sterkedrank geschonken mocht worden en op welke uren van de dag dit verkrijgbaar was.²⁶

Het hoofdbestuur besloot na deze audiëntie dat het

hier geen verdere stappen behoort te doen. Het is zeer zeker een bezwaar tegen drankverkoop in cantines, dat jongelieden er zich aan gewennen te drinken, maar dit bezwaar is toch niet te ondervangen. Een audiëntie bij den Minister van Oorlog heeft hem (het hoofdbestuur) versterkt in deze zijne zienswijze.²⁷

Het hoofdbestuur zag geen mogelijkheid om als bond het alcoholgebruik van militairen in kantines te verminderen. De meeste leden van de algemene vergadering berustten in dit besluit. Toch bracht de heer Hoijer nog ter sprake ‘dat in een zaak als deze, niet alles is te verwachten van

²⁵ Anoniem, ‘Binnenland’, *Heldersche en Nieuwedieper Courant. Nieuws- en advertentieblad voor Hollands Noorderkwartier* jrg. 46 nr. 118 (30-11-1888) 1-2, aldaar 2.

²⁶ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Verslag 16de algemene vergadering, Bijlage 1: verslag 1889, 293-294.

²⁷ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Verslag 16de algemene vergadering, 283.

voorschriften'.²⁸ Hij wenste dat officieren morele pressie op hun manschappen zouden uitoefenen.

In 1900, na ruim tien jaar geen berichten over alcoholverkoop in kantines, plaatste de redactie van de Volksbond een betoog van K.H.O. van Bennekom, voormalig luitenant-kolonel, in haar blad. Van Bennekom bepleitte dat de kantine:

Een onmisbaar lokaal van verpoozing en uitspanning [is]. Er is een biljart en er kunnen andere spelen gedaan worden; dikwijls is er een kegelbaan bij en wordt er wat te lezen gevonden. Koffie, thee, chocolade, limonade, spuitwater, bier en wijn zijn er te krijgen, maar ook, helaas, jenever en brandewijn! Dit laatste is altijd verderfelijk!²⁹

Als tegenargument haalde de Volksbond de argumenten van de minister van Oorlog aan.

Daar is echter een (...) reden, waarom in de cantines jenever wordt verkocht. Zonder jenever zou menige soldaat weer de stad inloopen, om in kroegen, waar veel meer dan in een cantine de drinkgewoonten wordt aangekweekt (...). Blijft hij in de cantine, dan blijft hij onder toezicht en zijn gebruik is aan een maximum-maat gebonden.³⁰

Opvallend is dat de Volksbond, na de audiëntie met de minister en de twee geheelonthoudersverenigingen, alleen sprak over een verbod op drankverkoop en niet over een verbod op sterkedrankverkoop in kantines, terwijl in 1900 de bond wel weer expliciet sprak schreef dat een verbod op sterkedrank een leegloop van kantines tot gevolg zou hebben. De Volksbond stelde dat 'zoodra de koffie, thee en cacao, lichte bieren en limonades in zekeren zin volksdrank zijn geworden, zal het moment zijn gekomen, voor afschaffing van sterken drank in cantines (...)'³¹. Wel kon

²⁸ Ibidem.

²⁹ IISG, Volksbond, inv.nr. 6, Van Haeften Jr. red., De Volksbond orgaan, jrg. 4 mei (1900), 8.

³⁰ Ibidem, 9.

³¹ Ibidem.

de legerleiding, volgens de Volksbond, de kantines in oude kazernegebouwen verbeteren. Meer licht, lucht, gemak en gezelligheid zouden het kantinebezoek bevorderen. Ook stelde de bond het op prijs als er drankbestrijdingsgeschriften op de leestafel in de kantine kwamen. De inwilliging van deze wensen vond ze de taak van de legerleiding en opnieuw besloot de Volksbond geen actie te ondernemen.³²

Pas twee jaar later sloot de Volksbond het vraagstuk rondom drankgebruik in kantines af, nadat de afdeling Rotterdam het drankgebruik in kazernes opnieuw ter sprake had gebracht en er een kort onderzoek was gedaan door de afdelingen. De algemene vergadering en het hoofdbestuur concludeerden dat van drankmisbruik in militaire kantines geen sprake was en 'dat de Volksbond zijn arbeid met betrekking tot de militaire cantines kon staken'.³³

Alcoholvertier tijdens nachtpermissies

Een andere mogelijke factor die drankmisbruik bij militairen in de hand zou kunnen werken, waren de nachtpermissies (verlofavonden). Tijdens deze nachtpermissies hadden militairen toestemming de avond buiten de kazerne door te brengen. Of deze factor drankmisbruik bevorderde wist de Volksbond niet zeker, dus stelde de algemene vergadering in 1889 voor om het hoofdbestuur de opdracht te geven nader onderzoek te doen naar de bestaande praktijk van avond- en nachtpermissies in de verschillende garnizoenen. Naar aanleiding van de uitkomst zou de Volksbond stappen ondernemen om deze toestand te verbeteren. De aanzet tot dit onderzoek gaf de veronderstelling dat 'de toestand in de cantines (...) voortreffelijk [kan] zijn, en [dat] gelijktijdig de dronkenschap onder het leger toeneemt. Het kwaad zit voor een deel in de avond en nachtpermissiën'.³⁴ Niet alle leden van de algemene vergadering waren het overigens eens met dit voorstel tot onderzoek.

³² Ibidem, 10.

³³ A. van der Voort, *De Volksbond tegen drankmisbruik van 1875-1915* (Utrecht 1915) 27.

³⁴ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Verslag 16de Algemene Vergadering, 284.

De voorstanders betoogden dat militairen ongetwijfeld tijdens de permissies op bezoek gingen bij hun familie of bekenden, maar dat zij na tien uur 's avonds, wanneer de burgers gingen slapen, vaak in kroegen terecht kwamen waar jenever rijkelijk vloede. Hierdoor bevorderde de bestaande permissieregeling het drankmisbruik onder militairen en moest zij onderzocht worden om maatregelen te kunnen nemen. Tegenstanders van dit voorstel brachten hier tegenin dat militairen die 's avonds laat thuiskwamen lang niet altijd dronken waren en dat 'men zich hier begeeft op een terrein, waarop de militaire autoriteiten hebben te handelen, en dat de Volksbond wel zal doen niet te betreden.³⁵ Zij betwijfelden ook het nut van een onderzoek, omdat de militaire overheid uiteindelijk zou beslissen. Een oudgediende militair mengde zich in de discussie en meende dat onderzoek nooit kwaad kon. Uit eigen ervaring vertelde hij dat militairen ten volste gebruik maakten van de permissies en tot het einde daarvan hun tijd in de kroeg doorbrachten. De terughoudendheid onder de leden om zich te bemoeien met militaire zaken was groot. Pas na verzekering van het hoofdbestuur dat het hier enkel om een onderzoek ging, stemde de algemene vergadering in met dit voorstel.³⁶

Het onderzoek van het hoofdbestuur naar de nachtpermissies van militairen bestond uit het aanschrijven van de ereleden, oud-hoofdbestuurders, afdelingsbesturen, provinciale correspondenten, correspondenten en leden. In deze brief vroeg het hoofdbestuur om een beschrijving van de praktijk van de permissies. Hoewel enkele afdelingen en militaire correspondenten geen reactie gaven, kreeg het hoofdbestuur toch voldoende reacties binnen. Op basis daarvan concludeerde het een jaar later dat het leger het reglement van permissies streng naleefde. Aldus het hoofdbestuur:

In vele garnizoenen wordt door de commandeerende officieren der corpsen dronkenschap zoowel buiten als in den dienst streng gestraft en het opleggen dezer straffen komt, als men de talrijkheid der troepen in aanmerking neemt, zelden voor.³⁷

³⁵ Ibidem, 285.

³⁶ Ibidem.

³⁷ IISG, Volksbond, inv.nr. 2, Bijlage 1 Nachtpermissies voor militairen, 252.

Alleen aan militairen die zich goed gedroegen zou permissie worden gegeven. Het hoofdbestuur was tevreden met de uitkomst van het onderzoek, zeker als ze de beschreven situatie met die in het verleden vergeleek.³⁸ Tijdens de eerstvolgende algemene vergadering lichtte het hoofdbestuur de conclusie toe, waarbij het er de nadruk legde op dat ‘in het leger het drankmisbruik nog te groot is, maar dat de hoofdoorzaak niet moet worden gezocht in de zoogenaamde nachtpermissies.’³⁹ Na een belofte van het hoofdbestuur dat het aandacht zou blijven houden voor de nachtpermissies, werd de zaak afgedaan.

Behalve in de jubileumuitgaven repte de Volksbond na 1891 niet meer over nachtpermissies. De nu en dan nog geuite veronderstelling, dat het drankmisbruik onder militairen toenam terwijl er goede kantines waren, veegde de bond van tafel. Onderzoek had nu eenmaal uitgewezen dat de alcoholconsumptie onder militairen wel meeviel. Of dit de werkelijke reden was waarom de Volksbond de kwestie van de nachtpermissies voortaan links lieten liggen, valt te betwijfelen. Het lijkt er meer op dat zij zich niet te veel met het militaire gezag wilden bemoeien en de mening onderschreef dat het leger baas in eigen huis moest blijven. Opvallend in dit verband is dat het hoofdbestuur in zijn onderzoek met name de antwoorden van de korpscommandanten had aangehaald en hun mening had overgenomen.

Conclusie

De Volksbond streed, in het jaar na haar oprichting, in 1889 en 1890 en vlak na de eeuwwisseling, op verschillende wijzen en met verschillende middelen tegen het alcoholmisbruik onder (toekomstige) militairen. Haar doel was militaire systemen en regelingen die dronkenschap bij militairen bevorderden aan te passen, om zo dit misbruik te verminderen en onthouding van sterkedrank aan te moedigen.

Om dit doel te bereiken zetten de Volksbond en haar afdelingen een heel arsenaal aan strijdmiddelen in. Het hoofdbestuur wende zich in

³⁸ Ibidem, 251-252.

³⁹ IISG, Volksbond, inv.nr. 5, Verslag 20de algemene vergadering, 58.

1876 tot de Tweede Kamer met het verzoek een bepaling aan de nieuwe Militiewet toe te voegen die lotelingen tijdens de loting thuisshield. Het hoofdbestuur vond dit noodzakelijk, omdat het bestaande militaire lotingssysteem drankmisbruik in de hand zou werken en de burgemeesters in lotingsgemeentes geen noodzakelijke voorzorgsmaatregelen namen, maar slechts repressieve middelen inzetten. Ruim tien jaar later bleven motief en doel ongewijzigd, maar veranderden wel de werkwijzen en het middel. Niet op landelijk maar op gemeentelijk niveau oefende de bond, via de afdelingen, nu druk uit. De algemene vergadering van de Volksbond besloot dat afdelingen moesten strijden voor preventieve maatregelen, maar de precieze invulling hiervan konden zij zelf bepalen. Zo ontstond er een veelvoud aan middelen. De afdelingen oefenden druk uit op de gemeenten om de kroegen in de omgeving van het lotingslokaal te laten sluiten, om de lotingen plaats te laten vinden op locaties waar geen alcohol in de omgeving was te krijgen of om lotingen te houden in het militair tehuis waar geen sterkedrank werd verkocht. Ook lieten ze propagandablaadjes uitdelen en lokten ze lotelingen na de loting naar een militair tehuis. Terwijl de pressie van de bond op landelijk niveau weinig tot niets uithaalde, boekte een aantal afdelingen daarentegen wel enig succes.

Hoe enthousiast de Volksbond haar campagne tegen dronkenschap op de lotingsdagen voerde, zo voorzichtig ging de bond te werk bij de bestrijding van dit vraagstuk in het leger. Het was dan ook door het verzoek van de NVASD, om op audiëntie te gaan bij de minister van Oorlog, dat het alcoholmisbruik in militaire kantines op de agenda van de Volksbond kwam. Vertrouwend op het oordeel van deze minister, kwam de bond tot de conclusie dat een verbod op sterkedrank in de kantines, een leegloop uit die kantines en een stijging van het alcoholmisbruik onder militairen in kroegen tot gevolg zou hebben. De verkoop van sterkedrank in kantines was een noodzakelijk kwaad en de bond moest vertrouwen op het toezicht op en de matigheid in de kantines. De Volksbond stelde dat sterkedrank in kantines pas verboden kon worden als dat geen volksdrank meer was. Hiermee legde ze de oorzaak van drankmisbruik onder militairen niet meer bij het leger en de militaire kantines, maar waren de volksmentaliteit en -gewoonten het probleem.

Evenals bij de kantinekwesitie, liet de Volksbond zich over het drankmisbruik van militairen tijdens hun permissies ook eerst informeren,

voordat zij overging tot het nemen van acties. Dit keer niet door middel van een audiëntie bij de minister, maar het instellen van een onderzoek, gericht op de vraag of avond- en nachtpermissies een oorzaak waren van het drankmisbruik onder militairen. Hierover zou navraag worden gedaan bij de militaire autoriteiten. Tegenstanders van dit onderzoek binnen de bond waren van mening dat dit een militaire zaak was en dat zij als burgerlijke bond hieraan toch niets konden veranderen. Naar aanleiding van het onderzoek concludeerde het hoofdbestuur dat permissies niet de hoofdoorzaak waren van het drankmisbruik onder militairen. Hiermee deed de Volksbond de zaak gemakkelijk af, alsof zij toch enige schroom voelde om zich met militaire zaken te bemoeien.

Wanneer we de op de militairen gerichte activiteiten van de Volksbond nog nogmaals op een rijtje zetten, dan valt op dat zij zich vooral over de (aanstaande) dienstplichtigen ontfermde op een moment waarop zij, tijdens de lotingsdagen, formeel nog niet bij de krijgsmacht waren ingelijfd en nog niet onder militair gezag vielen. De maatregelen van de bond waren voornamelijk gericht op het beperken en het voorkomen van alcoholmisbruik op lotingsdagen. Eenmaal in de kazernes, waren soldaten minder goed bereikbaar. Hoewel de Volksbond wel degelijk een aantal malen ook het drankmisbruik in het leger zelf ter discussie stelde, liet zij deze kwestie uiteindelijk toch aan de militaire autoriteiten zelf over. Het leger was een gesloten bolwerk waarmee buitenstaanders zich niet te veel moesten bemoeien, zo leek ook de Volksbond te erkennen.

In dit artikel is slechts één verheffende vereniging uitgelicht. Meer onderzoek, naar andere verheffende verenigingen met vergelijkbare doelen, zal kunnen laten zien of die burgerlijke terughoudendheid ten opzichte van het leger en het aanklaarten van (vermeende) misstanden binnen de kazernemuren een vaker voorkomend verschijnsel was.